

УДК 159.955.4:37.035.3

Михайло Студент, викладач кафедри педтехнологій

Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСІЇ В УЧНІВ 5 – 9 КЛАСІВ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

Вивчення рефлексії в межах даного вікового періоду переважно здійснюється у зв'язку з теоретичними дослідженнями інтелекту і психолого-педагогічним аналізом розвитку мислення в процесі навчання. У колі цих досліджень рефлексія розглядається у її інтелектуальному аспекті: як здатність учня усвідомлювати підстави власних дій в ході розв'язування учбових задач.

Ключові слова: рефлексія, нормотворча діяльність, рефлексивні здібності, рефлексивні зусилля особистості, спілкування.

Постановка проблеми. Попри досить значний обсяг теоретичної та прикладної розробки даної проблеми, вона і досі викликає гострі дискусії. У літературі немає єдиної думки щодо психологічної природи досліджуваного феномену, недостатньо вивчені механізми рефлексії та їх прояви, дискусійним є і питання про поняття “рефлексія” і ту психічну реальність, яка цим терміном позначається. Значної уваги потребує теоретичне та експериментальне дослідження розвитку рефлексії на різних етапах онтогенезу. Очевидна актуальність, недостатня розробленість та перспективність дослідження даної проблеми зумовили написання даної статті.

Аналіз досліджень з проблеми. Рефлексія (від лат. reflexio – звернення до пройденого у найбільш значному змісті означає процес міркування індивіда над тим, що відбувається у його власній свідомості), форму теоретичної діяльності суспільно розвиненої людини, спрямованої на осмислення всіх своїх власних дій і їх законів, діяльність самопізнання, що розкриває специфіку духовного світу людини. Критичний аналіз експериментальних досліджень рефлексії дає змогу виділити такі її основні психологічні аспекти як інтелектуальний, особистісний, кооперативний, комунікативний або духовно – екзистенціальний [3, 137]. При цьому найбільша кількість досліджень присвячена інтелектуальному аспектові рефлексії, як уміння суб'єкта виділяти, аналізувати і співвідносити з предметною ситуацією власні дії. Невід'ємна ланка центрального механізму мисленнєвого процесу – рефлексивно – особистісні компоненти, функцією яких є забезпечення Я – залучення суб'єкта у

цей процес. Одночасне вивчення комунікативного аспекту рефлексії показує, що розвиток цього складного явища самосвідомості здійснюється у спілкуванні, тобто через взаємодію з іншими людьми. Уміння скоординувати свої дії з діями інших за колективно – кооперативного вирішення проблем, найефективніше демонструє практика зародження рефлексивних процесів, виявляє умови їх виникнення і функціонування. В експериментальних роботах з вікової і педагогічної психології встановлено, що “формування рефлексії як здатності розглядати власний спосіб дії під час розв'язування трудових завдань” [5, 214], характерний момент психічного розвитку учнів 5 – 9 класів. Однак на уроках трудового навчання у школі рефлексії здійснюються стихійно, тому спостерігається порівняно низька продуктивність розумової діяльності учнів. Лише за спеціально створених, власне інноваційних умов навчання, що особливо сприятливі для зовнішньої організації та самоорганізації, осмислення і прийняття себе, рефлексії є могутнім чинником оптимізації освітньої діяльності.

Мета статті. Визначити особливості становлення рефлексії в учнів 5 – 9 класів на уроках трудового навчання і розробити психолого-педагогічні засади її розвитку.

Однією з універсальних соціально-психологічних форм конкретно-практичної організації трудового навчання учнів 5 – 9 класів, яка забезпечує повноцінний розвиток рефлексії, є модель функціонального циклу навчального модуля. Вона обґрунтовує відносно самостійну цілісну частину реальної взаємодії з учнями, що характеризується завершеною сукупністю

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСІЇ В УЧНІВ 5 – 9 КЛАСІВ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

взаємозалежних навчальних, виховних, освітніх та самореалізаційних ритмів.

Рефлексивні зусилля особистості спрямовані на осмислення і переосмислення невідповідності та конфліктності умов проблемної освітньої задачі, приводять до формування продуктивної особистісної позиції. Аналізуючи результати своїх майбутніх дій у вигляді припущень, гіпотез, моделей, програм, учень зіставляє їх з тим, що досягається реально. У такий спосіб конкретизується, уточнюється чи корегуються початкові прогнози. З віком відбуваються зміни інтелектуально-рефлексивних у механізмах мислення, які “ніби відбраковують очевидно невірні рішення без доведення їх до операційної реалізації та блокують формулювання невірної відповіді”.

Результатом такої рефлексивної активності є розв’язання ситуації задачі шляхом подолання звичних стереотипів мислення. Нове значення стає власним здобутком учня, розвиває його розумові здібності тим збагачує ментальний досвід. Переведення учня від неповного знання до більш досконалого і всебічного супроводжується виникненням таких інтелектуальних новоутворень, як відкриття нових властивостей і зв’язків предметного світу, з якими активно взаємодіє суб’єкт, стратегічно й тактично упорядковуючи засоби його перетворення. Це інтенсифікує інтелектуальний та особистісний розвиток учня.

Інтелектуальний та особистісний аспекти мислення людини тісно взаємозв’язані. Їх взаємодія зумовлена рефлексією, яка проявляється в осмисленні суб’єктом себе не лише як діяча чи виконавця задач, а й як цілісної особистості, котра реалізує і розвиває при цьому свою індивідуальність. Особистісна рефлексія забезпечує Я – включення суб’єктом як мисленнєвий процес так і процес осмислення себе.

Активне розгортання й утвердження більш складних процесів особистісної рефлексії в учнів 5 – 9 класів на уроках трудового навчання відбувається за модульно-розвивального навчання на нормативно-регуляційному періоді, коли здійснюється соціальне нормоутворення і має місце окреслення пошуково-смыслового простору кожного учня шляхом активізації механізмів оцінювання і самооцінювання, контролю самоконтролю [4, 86]. Використання критично-регуляційних технологій нормування навчальних знань і вмінь спрямовує мисленнєву діяльність учнів не лише на пізнавальне перетворення предметного змісту задачі, а й

створює нові можливості для саморозвитку учня як повноцінної особистості.

Процеси нормоутворення, які пов’язані з формуванням трудових умінь, навичок, норм та еталонів суспільно видимої освітньої діяльності активізують особистісні стереотипи учнів, що перешкоджають умовам творчого розвитку особистості: бажання уникнути конфліктно-проблемної ситуації, відмовитись від пошуку власного рішення і водночас прагнення звернутися до головних істин, демонстративне заниження самооцінки та дискредитація самого завдання. Рефлексивна активність “Я” спрямовується на розкриття своїх досі неусвідомлених компонентів особистості, а саме рефлексія є особливим актом самодослідження, при якому учень вивчає власний внутрішній світ.

Нормотворча діяльність учня на даному періоді модульно-розвивального навчання, створює передумови для саморозвитку особистості, осмислення Я. При виконанні творчих завдань учні не мають наперед визначених способів їх розв’язання, чітко окресленої предметної основи пошуково-регуляційних дій. Тому вони можуть займати дві різні позиції: поверхнєве ставлення до завдання, намагання дати відповідь через зовнішнє виконання його вимог, використання головних засобів, знань, без їх попередньої рефлексії, або продуктивну позицію, яка характеризується інтенсивною рефлексією у предметний зміст і створенням чи відкриттям засобів, рівноцінних його проблемності. Саме в останньому випадку знання добуваються не у формі готового універсального алгоритму, а у вигляді предметних та особистісних еталонів, які дозволяють самостійно добувати і коректувати мисленнєву діяльність. Існує міцний взаємозв’язок рефлексії із самоусвідомленням особистості. Однак не всі дії, які реалізують звернення суб’єкта до самого себе будуть рефлексивними, котрі спрямовані на з’ясування учнем своїх власних вчинків. Якщо самосвідомість – це процес актуалізації в суб’єкті змісту, то рефлексія – розмірковування про цей зміст, тобто процес обґрунтування істинності власної думки.

Ґрунтуючись на рефлексії пройденого освітнього процесу та результатах власних вчинків, учні не лише усвідомлюють свою самооцінку, а й внутрішньо осягають унікальність рефлексивно-творчого буття, що свідчить про наявність у їхній самоактивності елементів духовно-екзистенційної рефлексії [1, 182]. В цьому випадку оволодіння освітнім змістом спонтанно-креативного спрямування організовується як

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСІЇ В УЧНІВ 5 – 9 КЛАСІВ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

багаторазове ситуативне утвердження кожним учнем самоповаги, самоствердження і самореалізації. Відтак більшою чи меншою мірою виявляється творча унікальність, ймовірна універсальність культурно і творчо зорієнтованих учнів.

Розвиток в учнів 5 – 9 класів рефлексивних здібностей створює підґрунтя для продуктивного мислення, системи гуманних цінностей. Вочевидь зрозуміло, що подекуди власний досвід учня може перешкоджати розвитку його творчого потенціалу. Засвоєні схеми мислення і закріплені взірці діяльності мають тенденцію відтворюватися, а тому спостерігається скутість дитини освоєним способом, механічне наслідування вже наявного значення. Щоб вийти з цієї ситуації, потрібно немов піднятися над своїми знаннями, зробити його об'єктом власного розгляду, критичної рефлексії. Коли учень усвідомлює зміст і способи здійснення своїх дій, то він у ставленні до них стає вільним і може вдосконалювати, переосмислювати і перетворювати власний досвід у життя.

Навчання, виховання учнів 5 – 9 класів на уроках трудового навчання повинні бути спрямовані на культивування в учнів рефлексії, як інтенсивного переосмислення та перетворення особистісного досвіду життєдіяльності [2, 152]. Процеси навчання переважно активізують інтелектуальну рефлексію на інформаційно-пізнавальному періоді, а процеси виховання створюють умови для розвитку різних форм особистісної рефлексії на нормативно-регуляційному періоді, процеси освіти забезпечують протікання кооперативної рефлексії, яка одержує найбільший розвиток на ціннісно-естетичному періоді, а процеси самореалізації значною мірою відбуваються завдяки духовно-екзистенційній рефлексії, котра реалізується на духовному етапі модульно-розвивального навчання.

Отримані результати. Аналіз основних складових розвитку рефлексії в учнів 5 – 9 класів на уроках трудового навчання дає змогу запропонувати особистісно орієнтовану модель їх рефлексивного розвитку, яка передбачає:

- орієнтацію на учня як на єдність фізичного, психічного і соціального начала в їхній специфіці та рівномірній представленості;

- турботу про розвиток учня, як індивіда (представника людського роду з його тілесним буттям), суб'єкта (виконавця трудової діяльності), особистості (представника суспільства здатного вільно й відповідально визначити свою позицію серед інших), індивідуальності (унікальної, самобутньої особистості, яка реалізує себе у творчій діяльності);

- комплексний підхід до організації належного розвивального середовища: інтеграцію різних видів діяльності, взаємозв'язок різних сфер життєдіяльності та форм активності, єдність розвитку виховання і навчання, збалансованість дидактичного оснащення, конструктивно-методичної допомоги і неупередженого контролю;

- наявність об'єднаного дорослого центру, який доглядає, вводить у світ, пояснює, спілкується, знає особливості індивідуальної історії розвитку кожного учня, виступає авторитетом та оберегом, носієм звичних вимог, сталих цінностей, помірковано і виважено ознайомлює з різними видами трудової діяльності, надає цілісну картину світу. Відштовхуючись від того, що особистісно орієнтований підхід на уроках трудового навчання у 5 – 9 класах передбачає мету формування і розвиток в учня особистісних цінностей і зважаючи на спрямованість даної статті, в межах якої рефлексія розглядається як механізм самосвідомості, що породжує структурно-процесуальну цілісність "Я" можна визначити основні вектори рефлексивного розвитку учнів 5 – 9 класів;

- розуміння учнем цінності і унікальності себе та оточуючих;

- поглиблення цілісного усвідомлення учнем себе як суб'єкта життєдіяльності через розвиток здатності до самоаналізу;

- розвиток адекватності самооцінок і на цій підставі вміння опиратися на самооцінку як могутню внутрішню опору, здатності до самовизначення і самопокладання відповідальності за різних життєвих умов;

- удосконалення навичок саморегуляції поведінки і діяльності;

- усвідомлення учнем свого місця у стосунках з іншими людьми;

- виховання установки на діалогічність, як важливу передумову гармонійної взаємодії з іншими, що забезпечує розгортання децентрації, здатності брати проблеми іншого до уваги, діяти з урахуванням його позиції;

- усвідомлення учнями потреб у саморозвитку і самопізнанні, котрі спонукають до подальшої самореалізації.

Важливою умовою особистісного зростання учнів 5 – 9 класів є спілкування з однолітками, оскільки воно сприяє формуванню диференціації ділових та особистісних взаємин, розвитку ціннісного ставлення до міжособистісних стосунків, в ході яких відбувається обмін почуттями, думками, інтересами, рисами характеру, всім тим що є надбанням внутрішнього світу людей, котрі спілкуються. У контексті даної

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com